

ANNA GLIMOS-NADGÓRSKA

Prawa i obowiązki nauczycieli szkół powszechnych województwa śląskiego (Pragmatyka nauczycielska 1922–1939)

Zgodnie ze statutem województwa śląskiego z 15 lipca 1920 roku¹ całość spraw dotyczących funkcjonowania szkolnictwa na tym terenie — w tym także prawa i obowiązki nauczycieli oraz ich wynagradzanie — podlegał autonomicznym władzom śląskim, tj. Sejmowi Śląskiemu i wojewodzie, pełniącemu jednocześnie obowiązki takie, jakie na pozostałych terenach Polski wypełniał minister wyznań religijnych. Pomimo tych uprawnień autonomiczne władze śląskie nie tworzyły w zasadzie nowego prawa, lecz dostosowywały ustawodawstwo śląskie do norm i przepisów ogólnopolskich.

W latach 1922–1926 zwrócono uwagę przede wszystkim na kwestię wynagradzania nauczycieli. Mniej interesowano się przepisami normującymi ich obowiązki i uprawnienia, czyli zagadnieniami tzw. pragmatyki nauczycielskiej. Akty prawne dotyczące tej pierwszej kwestii przyjęto i stosowano od zmiany suwerenności państwowej, tj. od rozpoczęcia pracy przez nauczycielstwo śląskie. Natomiast uregulowania prawne dotyczące pragmatyki można było stopniowo opracowywać i wprowadzać w życie, z wyjątkiem oczywiście tych zagadnień, które wymagały natychmiastowych rozstrzygnięć. Do tych ostatnich należał problem mianowania nauczycieli śląskich.

Obowiązujący w czasach pruskich i na początku po przejęciu władzy przez Polskę na polskiej części odzyskanego Górnego Śląska § 51 pruskiej ustawy z 17 grudnia 1920 roku (uzupełniający ustawę z 28 lipca 1906 roku²), doty-

¹ Por.: „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” (dalej: DzURP) 1920, nr 73, poz. 497. Noweło zawarto: DzURP 1921, nr 26, poz. 146; nr 69, poz. 449, nr 85, poz. 608.

² Ustawa o zakładaniu i utrzymywaniu szkół ludowych („Volksunterhaltungsgesetz”) 28 lipca 1906 roku. *Gesetzsammlung für die Königlichen Preussischen Staaten* 1906, nr 35, s. 335–364.

czący mianowania nauczycieli, został zawieszony rozporządzeniem wojewody z 16 sierpnia 1922 roku i potwierdzony ustawą Sejmu Śląskiego z 9 stycznia 1923 roku³. W części cieszyńskiej do czasu jej wejścia w skład województwa uprawnienia te należały do ministra⁴. Prawo mianowania nauczycieli przyznano w 1922 roku wojewodzie śląskiemu. Miało ono obowiązywać do czasu wydania przez autonomiczne ciało prawodawcze stosowanej ustawy szkolnej. Ważność tego passusu aktu śląskiego stale podkreślano⁵. Ze względu jednak na nieopracowanie takiej ustawy przez Sejm Śląski uprawnienia te do 1932 roku i po wydaniu rozporządzenia prezydenta z 21 września owego roku posiadał wojewoda śląski⁶.

Problem obowiązków służbowych i uposażenia nauczycieli, zaliczonych do grupy funkcjonariuszy państwowych, po raz pierwszy całościowo normowała ustawa Sejmu RP z 9 października 1923 roku, przyjęta przez Sejm Śląski w dniu 23 stycznia 1924 roku z mocą obowiązującą od 1 października 1923 roku⁷. Przyznawała ona nauczycielom, podzielonym na dwie grupy — nauczycieli stałych i tymczasowych (zgodnie z ustawą Sejmu RP z 27 maja 1919 roku⁸), m.in. następujące świadczenia socjalne: bezpłatną pomoc lekarską, ulgi w przejazdach państwowymi środkami komunikacji krajowej, a kiero-

Została ona około 1930 roku przetłumaczona i wydana przez pracownika Wydziału Oświecenia Publicznego Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego Józefa Gruszkę.

³ „Dziennik Ustaw Śląskich” (dalej: DzUŚl) 1922, nr 17, poz. 51; nr 21, poz. 69; DzUŚl 1923, nr 4, poz. 33.

⁴ Na obszar ten rozciągnięto moc prawną ustaw Sejmu RP: z 17 lutego 1922 roku o zakładaniu i utrzymywaniu szkół publicznych i z 27 maja 1919 roku o ustalaniu i wynagradzaniu nauczycieli (DzURP 1922, nr 18, poz. 143 i 1919, nr 44, poz. 311) ze względu na podległość tego obszaru w latach 1920—1922 władzy centralnej w Warszawie.

⁵ Por.: List Kurii śląskiej z 17 listopada 1927 roku. Archiwum Państwowe Katowice (dalej: AP Kat.), Urząd Wojewódzki Śląski (dalej: UWŚl), Wydział Oświecenia Publicznego (dalej: WOP), sygn. 654, k. 90—91; Wydział Prezydialny (dalej: WPrez.), sygn. 121, k. 78—80.

⁶ Porównaj przypis 25.

⁷ DzURP 1923, nr 116, poz. 924 i DzUŚl 1924, nr 3, poz. 12; 1925, nr 19, poz. 46. Tekst tej pierwszej potwierdzało pismo kierownika Biura Prawno-Administracyjnego 30 stycznia 1924. „Dziennik Urzędowy Wydziału Oświecenia Publicznego” (dalej: Dz.Urz.WOP) 1924, nr 5, poz. 73—75. Zmiany do niej wprowadzone omówiono w noweli z 19 listopada 1924 roku i rozporządzeniu wojewody z 10 grudnia 1924 roku. DzUŚl 1924, nr 25, poz. 96, nr 28, poz. 104. Por.: AP Kat. UWŚl, WOP, sygn. 7, k. 19; A. Smołański: *Uposażenie nauczycieli w Polsce. Zarys historyczny do 1939 roku*. Opole 1990.

⁸ DzURP 1919, nr 44, poz. 311. Uzupełniona ona była ustawą z 18 grudnia 1919 roku. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: Dz.Urz.MWRiOP) 1920, nr 2, poz. 9. Uzupełniała ją z kolei rozporządzenie ministra z 18 marca 1920 roku. Dz.Urz.MWRiOP 1920, nr 7, poz. 51. Przepisy te zmieniła ustawa z 13 lipca 1920 roku (Dz.Urz.MWRiOP 1920, nr 20, poz. 132) rozszerzona rozporządzeniem ministra z 19 kwietnia 1921 roku (Dz.Urz.MWRiOP 1921, nr 8, poz. 207). Pomimo wprowadzanych zmian, podziału nauczycieli na stałych i tymczasowych nie zmieniano. Por.: A. Smołański: *Struktura zawodowa nauczycielstwa w Polsce*. Opole 1996.

wnikom szkół i nauczycielom szkół jednoklasowych także 2 morgi ornego gruntu. Zrównywała ona uprawnienia nauczycieli i dyrektorów szkół średnich w części cieszyńskiej z uprawnieniami nauczycieli uczących w szkołach wydziałowych. Wskazywała ponadto na potrzebę uzupełniania przez nauczycieli kwalifikacji zawodowych⁹. Przyjęty w niej podział na nauczycieli stałych (tj. posiadających wykształcenie właściwe dla rodzaju szkoły będącej ich miejscem pracy, odpowiedni stan zdrowia i co najmniej 3-letni staż pracy zawodowej, a w odniesieniu do mężczyzn także uregulowany obowiązek służby wojskowej¹⁰) i tymczasowych, po uzupełnieniu go grupą tzw. nauczycieli kontraktowych, obowiązywał w Polsce i w województwie śląskim przez cały okres międzywojenny.

Oczekiwaną przez polskie nauczycielstwo tzw. pragmatykę nauczycielską Sejm RP uchwalił 1 lipca 1926 roku¹¹. Sejm Śląski przyjął ją w dniu 19 października 1927 roku, łącznie ze zmianami i poprawkami wprowadzonymi do niej w Rzeczypospolitej po 1 lipca 1926 roku oraz z tzw. osobliwościami śląskimi¹². Przed jej przyjęciem śląski parlament przegłosował rezolucję swej Komisji Prawniczej o kompetentności uchwalania ustaw szkolnych przez autonomiczne ciało prawodawcze.

O rozpatrywaniu projektu ustawy dotyczącej pragmatyki nauczycielskiej przez polski parlament informował posłów Sejmu Śląskiego już 17 czerwca 1926 roku naczelnik Wydziału Oświecenia Publicznego Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego (WOP UWŚI) Karol Stach. Przedłożył on jednocześnie posłom śląskim do rozważenia śląski projekt tej ustawy, opierający się na założeniach rozważanej ustawy państwowej z uwzględnieniem tzw. specyfiki śląskiej, czyli przyjęcia w ustawie pragmatycznej wspomnianych osobliwości śląskich. Zaliczono do nich: 1) zachowanie przez nauczycieli śląskich niektórych tytułów dotychczas im przysługujących, 2) zachowanie przez wojewodę uprawnień kuratora szkolnego, 3) przejęcie ciężarów Skarbu Państwa przez Sejm Śląski, 4) zatrzymanie postanowień ustawy dotyczącej pracy w szkolnictwie całego województwa tylko nauczycielek niezamężnych (zwanej popularnie

⁹ Art. 31 ustawy z 9 października 1923 powoływał się na ustawę dotyczącą kwalifikacji nauczycieli szkół średnich (DzURP 1922, nr 9, poz. 828). Art. 12 tej ostatniej wskazywał, że „jeżeli nauczyciele do 1928 roku nie uzupełnią kwalifikacji zawodowych, to tracą prawo do nauczania”. Kwalifikacjami tymi według pisma kierownika Biura Prawno-Administracyjnego z 30 stycznia 1924 roku były świadectwa: dojrzałości gimnazjum lub seminarium nauczycielskiego, egzaminu wydziałowego lub egzaminu rektorskiego.

¹⁰ Zwracał na to uwagę ókólnik ministra z 27 sierpnia 1925 roku. Dz.Urz.WOP 1925, nr 11, poz. 179.

¹¹ DzURP 1926, nr 92, poz. 530.

¹² Samą ustawę zawarto: DzUŚI 1927, nr 22, poz. 40, a jej tekst: Dz.Urz.WOP 1927, nr 12, poz. 177; Dz.Urz.WOP 1928, dodatek do nr 7/8, poz. 133. Zmianami tymi były: ustawa z 22 grudnia 1926, ustawa z 16 marca 1927 i ustawa z 15 lipca. DzURP 1926, nr 131, poz. 787 (i Dz.Urz.WOP 1928, dodatek do nr 7/8, poz. 135); Dz.Urz.WOP 1927, nr 28, poz. 232; nr 67, poz. 592.

ustawą celibatową)¹³. Celem tego typu działań podjętych przez naczelnika WOP UWŚI było uwzględnienie w pragmatycznej ustawie śląskiej także dotychczasowych śląskich norm ustawodawstwa szkolnego.

Ustawa śląska z 19 października 1927 roku, obowiązująca w przedmiocie stosunków służbowych nauczycieli w województwie śląskim od 1 grudnia tego roku¹⁴, bardzo szeroko (bo w 11 rozdziałach liczących 163 artykuły) obejmowała następujące zagadnienia: podjęcia pracy w zawodzie nauczycielskim, ocenę pracy nauczyciela, jego obowiązki i prawa, odejście ze służby nauczycielskiej, a także kwestie dotyczące odpowiedzialności służbowej. Zachowano w niej przyjęty wcześniej podział na nauczycieli stałych i tymczasowych, jednakże mianowania na stałe posady nauczycielskie i na stanowiska dyrektorów odbywać się miały w drodze konkursów. Szczególnie rozbudowano w niej kwestie oceny pracy nauczyciela.

Ustawa, chociaż podejmowała całokształt zagadnień dotyczących pracy polskiego nauczycielstwa, stale była uzupełniana różnego rodzaju nowelami i poprawkami, ze względu na niejednolity ustrój polskiego szkolnictwa i odmienią interpretację wielu aktów prawnych. Do istotnych jej uzupełnień zaliczyć należy rozporządzenie ministrów oświaty i rolnictwa z 3 lutego 1928 roku, przyjęte w województwie na podstawie rozporządzenia wojewody z 31 lipca 1928 roku¹⁵, oraz akty ministerialne dotyczące wykazania przez nauczyciela odpowiedniego stanu zdrowia oraz składania przysięgi względnie przyrzeczenia służbowego¹⁶.

¹³ Sprawozdania Stenograficzne z posiedzeń Sejmu Śląskiego. 153 posiedzenia I Sejmu Śląskiego (dalej: pos. I SŚI) z 7 stycznia 1927 roku, łam 78; 141 pos. I SŚI z 17 czerwca 1926. Naczelnik WOP K. Stach swe obowiązki pełnił do 31 grudnia 1926 roku. Por.: *Władze szkolne w latach 1917/18—1937/38. Zbiór ustaw, dekretów, okólników*. Opracował T. Serafin. Warszawa 1938.

¹⁴ Termin taki ustalono po orzeczeniu Najwyższego Trybunału Administracyjnego. AP Kat., UWŚL., WOP, sygn. 651, k.23.

¹⁵ DzURP 1928, nr 47, poz. 462. Połączone ono było z instrukcją ministra z 24 marca. Dz.Urz.MWRiOP 1928, nr 5, poz. 90 i Dz.Urz.WOP 1928, dodatek do nr 7/8, poz. 134, 136—137.

¹⁶ Por.: uzupełnieniem art. 14 ustawy z 1 lipca 1926 była instrukcja ministra z 24 marca Dz.Urz. MWRiOP 1928, nr 5, poz. 90 i Dz.Urz.WOP 1928, dodatek do nr 7/8 poz. 135/136. Zmiany do nich wprowadzały: 1) rozporządzenie ministra z 25 sierpnia 1928 (Dz.Urz.MWRiOP 1928, nr 10, poz. 168 i Dz.Urz.WOP 1928, nr 9/10, poz. 170); 2) okólnik Ministerstwa z 27 lutego 1929 (Dz.Urz.MWRiOP 1929, nr 4, poz. 46); 3) rozporządzenie ministra z 22 grudnia 1929 (Dz.Urz. MWRiOP 1930, nr 1, poz. 2 i Dz.Urz.WOP 1930, nr 1, poz. 1). To ostatnie rozporządzenie wprowadziło zmianę w przepisach instrukcji z 24 marca 1928 w brzmieniu rozporządzenia z 3 lutego 1928 (DzURP 1928, nr 47, poz. 462, § 1—3). Zmiany wprowadzone do tych przepisów w latach 30. zawarto w rozporządzeniu ministra z 28 lutego 1933. Dz.Urz.MWRiOP 1933, nr 5, poz. 95 i „Gazeta Urzędowa Województwa Śląskiego — Dział Administracji Szkolnej” (dalej: Gaz.Urz.—DAS) 1933, nr 22/6, poz. 62. Natomiast instrukcja ministra z 9 lipca 1933 (Dz.Urz. MWRiOP 1933, nr 12, poz. 178) w województwie nie została przyjęta.

Stale wprowadzane uzupełnienia i poprawki powodowały, że nauczyciele nieraz gubili się w gąszczu wielorakich przepisów. Natomiast przyjmowanie na gruncie śląskim ustaw wprowadzających rozwiązania odmienne od ogólnopolskich budziło niezadowolenie wśród nauczycielstwa śląskiego. Sytuacja taka miała miejsce, gdy mocą ustawy śląskiej z 23 stycznia 1924 roku uchylono niektóre postanowienia ustaw pruskich (Lehrerbesoldungsgesetz z 26 maja 1909 roku i Volksschulunterhaltungsgesetz z 28 lipca 1906 roku) i wprowadzono mniej korzystne przepisy w sprawach: odpłatności za zajmowane mieszkanie, opłacania przez nauczycieli śląskich składki na fundusz emerytalny oraz na podatek komunalny. Odpowiedzią na nie były dwa memoriały skierowane przez nauczycielstwo 4 marca 1927 roku do wojewody śląskiego¹⁷. Nauczyciele uważali, że śląska ustawa uposażenia ze stycznia 1924 roku nie uchyliła przepisów ustawy pruskiej przyznających im prawo do bezpłatnego mieszkania, toteż za bezpodstawne uznali odebranie im tego przywileju, a tym samym wprowadzenie opłat za mieszkanie w budynkach szkolnych. Twierdzili też, że nie powinni płacić składki na fundusz emerytalny, bo za czasów pruskich i do wydania ustawy Sejmu RP z 11 grudnia 1923 roku¹⁸ świadczenia takie otrzymywali ze specjalnego funduszu na ten cel gromadzonego¹⁹, oraz że pobierany z ich poborów dodatek do państwowego podatku dochodowego (zgodnie z art. 6 polskiej ustawy z 14 lipca 1923 roku) nie ma uzasadnienia prawnego w województwie śląskim²⁰. Domagali się także 40% dodatku do emerytury. Dochodząc swych praw nauczyciele powoływali się zarówno na nie uchylone przepisy prawa pruskiego, jak i na nie obowiązujące w województwie przepisy prawa polskiego. (Na te ostatnie powoływano się zwłaszcza wtedy, gdy były one korzystniejsze niż ustawodawstwo śląskie).

Dnia 17 września 1927 roku naczelnik Wydziału Skarbowego Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego, ustosunkowując się do tych roszczeń, stwierdził, że brak ustawy o ustroju wewnętrznym województwa „nie daje podstaw do rozstrzygnięcia, jaki charakter posiadają nauczyciele szkół powszechnych” omawianego terenu. Natomiast ich zaszeregowanie do grupy funkcjonariuszy państwowych i przyznanie im niektórych uprawnień tej grupy upoważniło władze śląskie do pobierania od nauczycieli, tak jak od innych pracowników

¹⁷ AP Kat., UWŚl, WPrez., sygn. 133, k. 54/58; M. W. Wanałowicz: *Ludność napływowa na Górnym Śląsku w latach 1922–1939*. Katowice 1982, s. 47.

¹⁸ Dotyczyła ona zaopatrzenia emerytalnego funkcjonariuszy państwowych. DzURP 1924, nr 6, poz. 46; AP Kat., UWŚl, WOP, sygn. 705, k. 25, 28–29.

¹⁹ W memoriale domagali się nawet uchylecia okólnika WOP UWŚl z 9 maja 1925 zgodnego z ustawą z 18 grudnia 1924 w sprawie ochrony lokatorów (DzUŚl 1924, nr 28, poz. 107) i zwrotu pobranych od nich sum.

²⁰ Ustawa ta dotyczyła państwowego podatku dochodowego. DzURP 1923, nr 77, poz. 607. Uzupełniała ją ustawa z 10 stycznia 1924. DzURP 1924, nr 13, poz. 110.

państwowych, składki na fundusz emerytalny²¹. Podniesiony przez nauczycieli problem opłat za mieszkanie uregulowała dopiero ustawa Sejmu Śląskiego wydana 25 stycznia 1938 roku²². Potwierdziła ona prawo nauczycieli szkół powszechnych województwa śląskiego do bezpłatnego mieszkania dostarczanego im przez gminę bądź do wypłacania im odpowiedniego równoważnika pieniężnego, którego wysokość uzależniano od stanu rodzinnego nauczyciela.

Po ogłoszeniu ustawy Sejmu RP z 11 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa²³ wojewoda śląski — mimo sprzeciwu Sejmu Śląskiego w sprawie jej wprowadzenia na obszar autonomicznego województwa — zaczął wprowadzać jej poszczególne postanowienia jako przewodniczący Śląskiej Rady Wojewódzkiej. W działaniach tych zyskał pełne poparcie władz centralnych. Na konferencji zorganizowanej 8 sierpnia 1933 roku w Biurze Prasowym Prezesa Rady Ministrów (uczestniczył w niej także naczelnik WOP UWŚl Tadeusz Kupczyński), dotyczącej kompetencji ustawodawczych w zakresie stosunków służbowych i uposażenia nauczycieli, stwierdzono, że „nie ma przeszkód wynikających ze statusu organicznego w wydaniu aktu ogólnopaństwowego, któryby nowelizował ustawę z 11 lipca 1926 roku o stosunkach służbowych w kierunku dostosowania jej przepisów do odrębności faktycznie istniejących na obszarze województwa śląskiego”²⁴. Postanowienia te sankcjonowały działania wojewody, który to już w 1932 roku wprowadził na obszar województwa rozporządzenie prezydenta z 21 września tegoż roku dotyczące pragmatyki nauczycielskiej²⁵. W tym znowelizowanym akcie prawnym obowiązującym w województwie od 1 listopada 1932 roku wprowadzono sporo zmian. W ocenianiu nauczycieli zmieniano nazwę stopni „bardzo dobry”, „zadawalający” i „niezadawalający” na „dobry”, „dostateczny” i „niedostateczny”. Przyjęto też, że nauczyciela stałego można było przenieść na równorzędne stanowisko do innej szkoły ze względu na zmiany organizacyjne w szkolnictwie, a wystarczającym powodem jego zwolnienia mogło być otrzymanie przez niego dwukrotnie w ciągu jednego roku oceny niedostatecznej bez dochodzenia

²¹ AP Kat., UWŚl, WOP, sygn. 705, k. 23.

²² DzUŚl 1938, nr 2, poz. 3 i 5.

²³ DzURP 1932, nr 38, poz. 389.

²⁴ AP Kat., UWŚl, WPrez., sygn. 133, k. 135; WOP, sygn. 651, k. 23.

²⁵ Ogłoszone ono zostało w brzmieniu obwieszczenia ministra z 9 listopada 1932 roku. DzURP 1932, nr 91, poz. 773; nr 104, poz. 873 i Gaz.Urz.-DAS 1932, nr 39/7, poz. 109. Natomiast w rozporządzeniu ministra z 30 maja 1932 roku o przystosowaniu art. 58 ustawy z 1 lipca 1926 roku o stosunkach z uzupełnieniami z 1928 roku (Dz.Urz.MWRiOP 1932, nr 4, poz. 42), łączącym przepisy pragmatyki i uposażenia nauczycieli, odsyłano do wcześniej przyjętych norm oraz przepisów. Wprowadzono je na obszar województwa po wydaniu okólnika nr 176 ministra z 2 grudnia 1932 roku z mocą obowiązującą od 1 września 1932 roku. Gaz.Urz.-DAS 1933, nr 4/1, poz. 5.

kwalifikacyjnego. Z procedury rozpatrywania zagadnień dotyczących odpowiedzialności służbowej wyeliminowano przepisy związane z dochodzeniem dyscyplinarnym, wskutek czego „władza szkolna zyskała prawo pozbycia się nauczyciela stałego ze względu na zamknięty przed nauczycielem dostęp do jego arkusza służbowego, przez co o swoich błędach dowiadywał się on z »opinii załączonej do oceny niedostatecznej«”. Potwierdzały natomiast prawo wojewody do mianowania nauczycieli²⁶.

Problem braku jednolitych ustaleń dotyczących oceniania nauczycieli, nadmiernego ich obciążania pracą społeczną oraz uwzględnianie tego tylko kryterium jako wielce szkodliwego w opiniowaniu całokształtu ich działań podnosili wiele razy członkowie Związku Nauczycielstwa Polskiego na łamach „Ogniskowca”, potwierdzając jednocześnie opinie przedstawione wcześniej w tej sprawie także przez Związek Obrony Kresów Zachodnich²⁷. Uważali oni, że wobec działających w środowisku kilkudziesięciu organizacji zawsze znaleźć można było okazję, by oskarżyć nauczyciela o brak współpracy z którąkolwiek z nich. Komentując natomiast dużą liczbę wystawionych nauczycielom ocen niedostatecznych, twierdził, iż wynikają one z braku możliwości podnoszenia przez nich kwalifikacji zawodowych, gdyż kursy dające podstawy do ich zdobywania były ograniczane ze względu na oszczędności budżetowe²⁸. Stali oni na stanowisku — opierając się na konkretnych przykładach — że zasady i sposoby przeprowadzenia wizytacji oraz hospitacji nie znajdowały potwierdzenia w obowiązujących przepisach oraz że zaprzeczały dobrym obyczajom panującym w szkole, że osoby wizytujące pracę nauczycieli zamiast służyć im radą i pomocą „zakradały się chyłkiem, aby ich na czymś przyłapać czy też zaskoczyć, a następnie po miłych na pozór słówkach, bez wysłuchania wyjaśnień czy usprawiedliwień, przysłać na piśmie »tłuste niedostateczne«”. Domagali się więc, by w nauczycielskich arkuszach spostrzeżeń osoby upoważnione do oceny pracy kadry pedagogicznej obszernie motywowały wystawioną notę, a przy jej wystawianiu nie kierowały się emocjami czy osobistymi urazami. Podważali także zasady „katolickiej krytyki” stosowanej wobec nauczycieli. Występowali też przeciw nadmiernie rozbudowanemu „do wprost śmiesznych granic hipertrofii” systemowi nadzorowania i instruowania nauczycieli, do którego dołączono nieoficjalny, a nawet anonimowy, często bardzo krzywdzący nauczycielstwo system donosów, występujący „w postaci tchórzliwych a złośliwych oszczerców i podjadków czci ludzkiej”. Podkreślali

²⁶ *Wobec zmiany pragmatyki nauczycielskiej*. „Miesięcznik Pedagogiczny” 1932, nr 11, s. 304–305.

²⁷ *Sprawa szkolna na Górnym Śląsku*. [Wydawnictwo Związku Obrony Kresów Zachodnich]. Poznań—Katowice—Toruń—Warszawa 1927, s. 67–68.

²⁸ *Nauczyciel w świetle swej pracy zawodowej na Górnym Śląsku*. „Ogniskowiec” 1935, nr 5, s. 133–136.

natomiast potrzebę zwrócenia baczniejszej uwagi na poczucie estetyki, honoru i zasad współżycia społecznego²⁹.

Czytając „Ogniskowca”, można by twierdzić, że śląskie władze oświatowe nieludzko postępowały z nauczycielami. Tymczasem z zachowanych wniosków o przeniesienie nauczycieli wynika, że to oni „nieodpowiednio odnosząc się do społeczeństwa”, „zachowując się pod względem moralnym niezupełnie zadowalająco”, „osiągając niedostateczne wyniki w pracy szkolnej” czy też „wywołując starcia z żoną kierownika szkoły”, nie zawsze przestrzegali obowiązujących przepisów prawa i dlatego byli w różny sposób karani³⁰. Uważając się za pokrzywdzonych, bardzo szybko nagłaśniali całą sprawę w czasopiśmie związkowym, wobec czego można było sądzić, iż całe nauczycielstwo było stale „szykanowane i krzywdzone”.

Przyjęte w założeniach pragmatycznych z 1932 roku możliwości przenoszenia bądź zwolnienia nauczycieli stałych powodowały, że WOP UWŚI otrzymał od nauczycieli wiele listów i skarg uzasadniających bezpodstawność podjętych decyzji, a nawet nieprzestrzeganie prawa przez władze szkolne I instancji. Trudne warunki pracy, podejmowanie przez nauczycieli decyzji nie zawsze akceptowanych przez mieszkańców tego terenu, a zwłaszcza przez Górnoślązaków (np. tępienie gwary, lansowanie szkoły symultannej czy świeckiej), niemożliwość zatrudnienia w latach 30. wszystkich nauczycieli posiadających stosowne wykształcenie i kwalifikacje stawały się nieraz przyczynami starć z miejscową społecznością, z duchowieństwem, z podwładnymi, a tym samym „zachowań niezadowolających pod względem moralnym”³¹. Nauczycielstwo szkół powszechnych, zarówno miejscowego pochodzenia, jak i napływowe, pracując na południowo-zachodnich rubieżach Polski międzywojennej, napotykało w pracy z dziećmi na wiele trudności i problemów. Nie było także wolne od wad czy cech ujemnych.

W latach 20., a także w okresie późniejszym, „liczne były nie mile przypadki zachodzące zbyt często wśród nauczycielstwa, a dotyczące wzajemnego oskarżania się w sądach”. Dążąc do złagodzenia występujących sporów i uniknięcia gorszących nieraz spraw sądowych, WOP UWŚI skierował w kwietniu 1928 roku do nauczycielstwa stosowne pismo, przypominające o potrzebie przestrzegania nadal obowiązującego pruskiego rozporządzenia z 1 października 1906 roku, stwierdzającego, że wszelkie spory wśród nauczycielstwa winny być rozpatrywane przez Powiatowe Urzędy Szkolne, czyli władze szkolne I instan-

²⁹ Jot-ka: *Nie chcemy oceniać*. „Ogniskowiec” 1936, nr 3, s. 67–68; *Przykra sprawa*. „Ogniskowiec” 1936, nr 3, s. 65–66; E. Kusner: *Na marginesie arkuszy spostrzeżeń*. „Ogniskowiec” 1936/1937, nr 8, s. 22–23; *Wycinki z doli nauczycielstwa śląskiego*. „Ogniskowiec” 1936/1937, nr 8, s. 113–117; *O etykę i honor w pracy zawodowej*. „Ogniskowiec” 1937/1938, nr 7/8, s. 105–107.

³⁰ Por.: AP Kat. UWŚI WOP, sygn. 724, k. 39.

³¹ Por.: ibidem, sygn. 654, k. 70.

cji, a nie sądy³². Natomiast w wykazie sporządzonym w 1932 roku, zawierającym nazwiska zwolnionych ze służby funkcjonariuszy państwowych, znalazło się aż 85 nauczycieli śląskich. Jednakże przyczynami ich zwolnień były przede wszystkim pobierane przez nich składki z Niemiec i prowadzona agitacja za szkołą niemiecką, a tylko w jednym przypadku niezadowolające wyniki uzyskane w pracy zawodowej i prowadzona agitacja proniemiecka³³. Z kolei z zachowanych akt Okręgowej Komisji Dyscyplinarnej, funkcjonującej przy UWŚl w Katowicach (przewodniczył jej Edward Gruszka, a funkcję Rzecznika Nauczycieli sprawował Eustachy Noszczyński) i rozpatrującej w 1938 roku zarzuty wysuwane przeciw nauczycielom, wynika, iż ukarania nauczycieli domagano się, gdy: 1) nauczyciele (najczęściej mężczyźni) nawiązywali romanse z zamężnymi kobietami lub czynili im także propozycje, dokonywali „czynów nierządnych z uczennicami czy też innymi kobietami”, „używali uczennic do osobistych posług”, stosowali kary cielesne wobec uczniów, obrażali słownie swych przełożonych oraz „podkopywali autorytet nauczyciela”; 2) zaniedbywali obowiązki służbowe, z przyczyn nieusprawiedliwionych nie przychodzili do szkoły, dokonywali nadużyć finansowych lub niewłaściwych zakupów na rzecz szkoły; 3) „niewłaściwie wyrażali się o marszałku Piłsudskim” czy też „kogo innego uznawali za wroga Polski niż Niemiec”. W przypadku potwierdzenia zarzutów zaliczonych tu do pierwszej grupy Komisja wnioskowała o zwolnienie nauczyciela ze służby oraz rozpoczęcie wobec niego postępowania dyscyplinarnego. Za przewinienia z grupy drugiej Komisja proponowała: roczne lub kilkuletnie odliczenie lat służby nauczycielskiej, kilkunastoprocentowe potrącenie uposażenia zasadniczego przez pół roku lub zmniejszanie zaopatrzenia emerytalnego na przestrzeni kilku lat, a także zakaz zajmowania stanowiska kierowniczego w szkole³⁴. Natomiast z listów zażaleń na nauczycieli kierowanych do WOP UWŚl przez poszczególne osoby, zarządy określonych związków, organizacji czy ugrupowań politycznych wynikało, jak różnorodne poglądy na pracę szkoły i polskiego nauczyciela mieli nadawcy listów i petycji. Stawiane przez nich nauczycielom zarzuty nie znajdowały bowiem potwierdzenia w rzeczywistości (np. sprawa kierownika Kantora w Jaworzu, wysunięta w 1934 roku)³⁵.

Po znowelizowaniu pragmatyki nauczycielskiej w 1932 roku, w przyjmowanych w województwie śląskim kolejnych rozporządzeniach władz centralnych uzupełniano wcześniej wprowadzone przepisy, a także normowano te zagadnienia, które powstały w wyniku łączenia ustawodawstwa śląskiego z normami ogólnopolskimi. Należały do nich następujące akty prawne:

³² Por.: *ibidem*, sygn. 7, k. 35.

³³ *Ibidem*, sygn. 7, k. 4, 13, 14; sygn. 681, k. 1—32; sygn. 725, k. 52—53.

³⁴ *Ibidem*, sygn. 723.

³⁵ *Ibidem*, WPrez., sygn. 133, k. 180—181.

1) rozporządzenie ministra z 28 lutego 1933 roku, 2) rozporządzenie prezydenta z 28 października 1933 roku, 3) rozporządzenie ministra z 11 września 1935 roku, 4) rozporządzenie ministra z 10 marca 1938 roku, 5) ustawa Sejmu RP z 9 kwietnia 1938 roku i 6) okólnik ministra nr 102 z 23 listopada 1937 roku.

W rozporządzeniu ministra z 28 lutego 1933 roku³⁶ przyznano szersze niż dotychczas uprawnienia kuratorom i inspektorom szkolnym w mianowaniu nauczycieli; udzielano nauczycielom zezwoleń na wykonanie zajęć ubocznych oraz normowano kwestie dotyczące ich przenoszenia na własną prośbę. Podkreślano w nim po raz kolejny uprawnienia wojewody jako kuratora do mianowania nauczycieli oraz podległych sobie kierowników szkół. Natomiast w rozporządzeniu prezydenta z 28 października 1933 roku, zgodnym z obwieszczeniem ministra z 9 listopada 1932 roku³⁷, w art. 1, ustęp 5 znowelizowano art. 97a. Wprowadzenie do tego ostatniego drugiego punktu sankcjonowało w pełni śląską ustawę celibatową. Natomiast w art. 2 rozporządzenia potwierdzano obowiązywanie na terenie województwa mocy prawnej rozporządzenia prezydenta z 6 marca 1928 roku o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli. Ci ostatni rozpoczynając pracę w szkołach powszechnych — zgodnie z postanowieniami ustawy z 9 października 1923 roku — legitymować się winni właściwym wykształceniem i stosownymi kwalifikacjami zawodowymi. Doceniając pracę sił wysoko kwalifikowanych, Karol Stach — ówczesny naczelnik WOP UWŚl — w połowie 1926 roku zalecał władzom szkolnym II instancji, by nauczycieli z kwalifikacjami zatrudniano w „szkołach wyżej zorganizowanych, co najmniej 4-klasowych i to w ten sposób, by uczyli przeważnie swoich przedmiotów”, tj. tych, z których zdawali specjalistyczny egzamin zawodowy. Uważał bowiem, że ich zatrudnianie „w szkołach niżej zorganizowanych uznać należy w obecnych warunkach za niepożądane”³⁸.

Problem zdobywania kwalifikacji zawodowych przez nauczycielstwo śląskie pozostawał zagadnieniem otwartym do końca 1935 roku. Wspomniane rozporządzenie prezydenta z 1928 roku nakazywało przeprowadzenie ostatecznej redukcji tych sił nauczycielskich, które po przepracowaniu w szkolnictwie

³⁶ Rozporządzenie ministra z 28 lutego 1933 roku w sprawie wykonania postanowień art. 3, 25 i 51 ustawy z 1 lipca 1926 roku o stosunkach służbowych. Dz.Urz. MWRiOP 1933, nr 5, poz. 95 i Gaz.Urz.-GAS 1933, nr 22/6, poz. 62.

³⁷ Rozporządzenie prezydenta RP z 28 października 1933 roku w sprawie zmiany ustawy z 1 lipca 1926 roku o stosunkach służbowych nauczycieli i rozporządzenia prezydenta z 6 marca 1928 roku o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli szkół powszechnych. Dz.URP 1933, nr 85, poz. 660. Aktu tego nie przedrukowano w dzienniku śląskim, por.: AP Kat., UWŚl, WOP, sygn. 725, k. 28—30.

³⁸ Okólnik nr 227 ministra z 12 sierpnia 1926 roku do nauczycielstwa województwa śląskiego. AP Kat., UWŚl, WOP, sygn. 650, k. 82—83.

6 lat nie przystąpiły do egzaminów kwalifikacyjnych³⁹. Do 1934 roku nie obowiązywało ono na terenie śląskim, chociaż opublikowano je na łamach wychodzącego w Cieszynie „Miesięcznika Pedagogicznego”⁴⁰. Władze województwa, dostrzegając wagę tego zagadnienia, już w końcu 1926 roku zwolniły z powodu braku kwalifikacji około 600 nauczycieli i proces ten kontynuowały do końca 1928 roku⁴¹. Pomimo to część nauczycielstwa śląskiego nadal nie spełniała wymogów stawianych kadrze pedagogicznej⁴². Zorganizowano więc dla nich na terenie województwa dwa wyższe kursy nauczycielskie. Wiele osób skierowano — po udzieleniu im płatnych urlopów — na podobne kursy w ościennych województwach, a także na studia w Państwowym Instytucie Robót Ręcznych i Centralnej Szkole Wychowania Fizycznego w Warszawie⁴³. Ze względu jednak na to, że nie dla wszystkich chętnych starczyło miejsca, zwolnienia nauczycieli z tych właśnie przyczyn były nadal kontynuowane z całą bezwzględnością, a nawet przybrały szeroki wymiar⁴⁴. Działania te wykonywał Oddział Osobowy WOP UWŚI, powołany 1 listopada 1932 roku⁴⁵. Przyjęcie ustawy sześć lat po jej opublikowaniu spowodowało, że wyznaczony w tym akcie prawnym termin zakończenia zdobywania kwalifikacji (31 sierpnia 1934 roku) nie mógł być dotrzymany⁴⁶, tym bardziej że przepisom podlegali wszyscy nauczyciele, łącznie z wyjętymi spod tego prawa w 1928 roku nauczycielkami tzw. robót kobiecych⁴⁷. Wychodząc więc naprzeciw działaniom terenowych władz oświatowych, w rozporządzeniu wydanym 14 czerwca 1934 roku Ministerstwo sprecyzowało szczegółowe zasady kwalifikowania kadry pedagogicznej,

³⁹ DzURP 1928, nr 28, poz. 258. Wsparte ono było rozporządzeniem wykonawczym ministra z 23 listopada 1928 roku. DzURP 1928, nr 98, poz. 88.

⁴⁰ „Miesięcznik Pedagogiczny” 1929, nr 1, s. 17–20. Szerzej na temat tego czasopisma: Z. Dawid: *Problematyka pedeutologiczna na łamach „Miesięcznika Pedagogicznego” w latach 1929–1934*. W: *Ojczyzna wielka i mała. Księga pamiątkowa z okazji 40-lecia Oddziału PTH w Cieszynie*. Red. I. Panic. Cieszyn 1996.

⁴¹ Sprawozdania..., 151 pos. I SŚI z 1 grudnia 1926.

⁴² T. Fałęcki: *Niemieckie szkolnictwo mniejszościowe na Górnym Śląsku w latach 1918–1939*. Katowice—Kraków 1970, s. 101 i tab. VIII.

⁴³ L. Ręgorowicz: *Szkolnictwo w województwie śląskim w zarysie*. Katowice 1932, s. 17–18. W 1928 roku wojewoda Michał Grażyński w miejsce wszystkich nauczycieli zwolnionych z powodu braku kwalifikacji zatrudnił absolwentów śląskich seminariów. Por.: M. W. Wanałowicz: *Ludność napływowa...*, s. 120; Sprawozdania..., 173 pos. I SŚI z 22 lutego 1928.

⁴⁴ M. W. Wanałowicz: *Ludność napływowa...*, s. 120; AP Kat. UWŚI, WOP, sygn. 651, k. 1–4.

⁴⁵ Materiały dotyczące Oddziału Osobowego WOP UWŚI AP Kat., UWŚI, WPrez., sygn. 168, 169; WOP, sygn. 651, k. 1–4.

⁴⁶ Ustawę tę opublikowano w 1934 roku (Gaz. Urz.-DAS 1934, nr 5/2, poz. 5); termin w niej określony podano na podstawie dodanego do niej rozporządzenia wykonawczego z 23 listopada 1928; por. przypis 39.

⁴⁷ Por.: Sprawozdanie Oddziału II Osobowego WOP UWŚI, AP Kat., UWŚI, WOP, sygn. 651, k. 24.

wskazało osoby uprawnione do tego typu działań, a także zamieściło wzory druków, niezbędnych do wypełnienia podczas realizacji tego typu prac⁴⁸. Śląskie władze oświatowe przejęły te postanowienia, ale dopiero pismem z 9 stycznia 1935 roku⁴⁹ potwierdziły swą gotowość do zakończenia wymaganych prac. Zgodnie z deklaracją w nim złożoną zaaprobowaly też instrukcję Ministerstwa z 29 stycznia tego roku, wyjaśniającą różne kwestie podnoszone wcześniej⁵⁰ (ale bez załącznika do instrukcji, zawierającego podstawy prawne do formułowania opinii i ustalenia ocen kwalifikacyjnych⁵¹), oraz przesunięty na dzień 30 czerwca 1935 roku termin zakończenia prac kwalifikacyjnych nauczycieli szkół powszechnych. Jednakże i ten ostatni — mocą rozporządzenia ministra z 2 marca 1935 roku — przesunięto po raz kolejny, tym razem na dzień 31 grudnia tego właśnie roku⁵². Terminu tego przestrzegano rygorystycznie. W przedstawionym przez WOP sprawozdaniu dotyczącym 1935 roku stwierdzono, że do końca 1935 roku miało miejsce „wykończenie prac unifikacyjnych. [...] Przeprowadzono ostatecznie redukcję tych sił nauczycielskich, które mając więcej niż 6 lat służby, nie złożyły egzaminu praktycznego”⁵³, sprecyzowanego w okólniku WOP wydanym 25 września 1933 roku⁵⁴. Całość ustaleń prawnych dotyczących zdobywania przez nauczycieli kwalifikacji zawodowych zamykało rozporządzenie ministra z 24 grudnia 1937 roku, dotyczące nauczycieli religii rzymskokatolickiej (zarówno osób świeckich, jak i duchownych) uczących w szkołach powszechnych⁵⁵. Dla nich ostateczny termin zdobycia kwalifikacji wyznaczono na 30 czerwca 1940 roku. W dokumencie tym powtórzono ponadto wiele kwestii

⁴⁸ Rozporządzenie ministra z 14 czerwca 1934 roku o kwalifikowaniu nauczycieli. DzURP nr 54, poz. 490 i Gaz.Urz.-DAS 1934, nr 33/10, poz. 137. Potwierdzano w nim także — podniesioną już 18 stycznia 1930 roku na bazie doświadczeń wyniesionych z egzaminów kwalifikacyjnych — potrzebę przeprowadzania przez kierowników szkół „hospitacji lekcji prowadzonych przez każdą siłę nauczycielską”. Por.: pismo naczelnika WOP L. Ręgorowicza z 18 stycznia 1930 roku. Dz.Urz. WOP nr 1, poz. 4.

⁴⁹ Opublikowano je w Gaz.Urz.-DAS 1935, nr 2/6, poz. 13 (dodatkowy druk między stroną 14 i 15).

⁵⁰ Gaz.Urz.-DAS 1935, nr 2/6, poz. 13.

⁵¹ Dz.Urz. MWRiOP 1935, nr 1, poz. 2 i 3.

⁵² Rozporządzenie ministra z 2 marca 1935 roku w sprawie wykonania niektórych postanowień prezydenta z 6 marca 1928 roku o kwalifikacjach nauczycieli szkół publicznych. Gaz.Urz.-DAS 1935, nr 6/19, poz. 83 (DzURP 1935, nr 22, poz. 136). W rozporządzeniu tym podano datę: „31 XII 1933”. Jest to zapewne błąd drukarski, bo dziennik ten wydano w 1935 roku. Właściwie data ta winna brzmieć: „31 XII” co zresztą wynika z wcześniejszych ustaleń.

⁵³ Sprawozdanie Oddziału II..., AP Kat. UWŚI, WOP, sygn. 651, k. 1—2.

⁵⁴ Gaz.Urz.-DAS 1933, nr 32/9, poz. 177.

⁵⁵ Gaz.Urz.-DAS 1938, nr 1, poz. 1 (DzURP 1937, nr 4, poz. 245). Brak wydania takiego aktu przez władze oświatowe dostrzegali: sekretarz Episkopatu Polski ks. bp S. Łukomski w liście z 21 marca 1934 roku skierowanym do ordynariusza śląskiego ks. bp S. Adamskiego oraz księży kardynałowie: A. Hlond i A. Kakowski w liście wysłanym do ministra 1 marca 1935 roku. Archiwum Archidiecezji Katowickiej w Katowicach (dalej: Aarch.Kat.), Kancelaria biskupa Adamskiego (dalej: KBA), sygn. 164, k. 165—166; sygn. 77, k. 88.

ustalonych już w 1928 roku. Uaktualniono natomiast okólnik ministra z 24 kwietnia 1926 roku, regulujący postępowanie władz przy mianowaniu nauczycieli religii rzymskokatolickiej. Przyjęto, że kwalifikacje zawodowe do nauczania religii otrzymane przez księży po ukończeniu niektórych seminariów duchownych⁵⁶ były jednocześnie kwalifikacjami wymaganymi do ustalenia w państwowej służbie nauczycielskiej. W stosunku do osób świeckich przewidywano natomiast całą procedurę ich ustalania. Przedmiotem sporu pozostawał natomiast art. 27 rozporządzenia prezydenta z 28 października 1933 roku. Dyskusja prowadzona przez władze kościelne różnych szczebli z ministrem dotyczyła udzielania misji kanonicznej osobom świeckim uczącym religii przez ordynariuszy diecezji i mianowania tychże przez władze szkolne. Te ostatnie obowiązane były zatrudniać tylko te osoby, które taką misję posiadały. Nie musiały jednak akceptować tych (także posiadających misję), które odpowiadały tylko stronie kościelnej, gdyż konkordat do działań tych jako „spółrzędne podmioty prawne” ustanowił ordynariusza i władze szkolne⁵⁷. Twierdziły więc, że udzielenie misji nie jest równoznaczne z mianowaniem nauczyciela na posadę nauczycielską w państwowej szkole, gdyż to ostatnie prawo, czyli mianowanie, przysługiwało wyłącznie władzom szkolnym, a w województwie śląskim — wojewodzie. Traktując księży jako nauczycieli, wymagały także od nich stosownego pisma o nadanie im posady nauczyciela religii rzymskokatolickiej⁵⁸. Od uzyskania zgody na zatrudnienie, wystawionej przez świeckie władze szkolne, i od uzyskania powierzenia stanowiska nauczyciela religii przez władze kościelne uzależniano niekiedy wypłacenie przysługującego księżom wynagrodzenia pieniężnego⁵⁹. Ze składania tego drugiego zwolniono jedynie miejscowe duchowieństwo oraz proboszczów uczących religii w szkołach powszechnych. Jednakże ze względu na ustalanie budżetu szkół wymagano, by także i oni ustnie lub pisemnie zawiadamiali władze — w określonym przez nie czasie — o gotowości podjęcia obowiązków⁶⁰. Taką interpretację przepisów

⁵⁶ Dz.Urz. MWRiOP 1926, nr 9, poz. 104.

⁵⁷ Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego z 5 lipca 1934 roku do księdza Sokołowskiego. Archiwum Państwowe Kraków (dalej: AP Kraków), Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego (dalej: KOSK), sygn. 29, k. 17.

⁵⁸ Okólnik ministra z 24 kwietnia 1926 roku (Dz.Urz. MWRiOP 1926, nr 9, poz. 104), potwierdzamy pismem Ministerstwa z 8 lipca 1935 roku, nr BP 11014/35.

⁵⁹ Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego z 30 listopada 1934 roku do Kurii Biskupiej w Tarnowie. AP Kraków, KOSK, sygn. 29, k. 21.

⁶⁰ Pismo Ministerstwa z 8 lipca 1935 roku i 25 marca 1936 roku do Kuratorium Krakowskiego. AP Kraków, KOSK, sygn. 29, k. 31, 37. Takie rozwiązanie przedstawił minister J. Jędrzejewicz 13 listopada 1934 roku w liście skierowanym do ks. A. Kakowskiego, a jego odpis wysłał do ks. bp S. Adamskiego. Aarch. Kat., KBA, sygn. 165, k. 2. Stan taki potwierdziła Kuria Śląska w piśmie z 8 lipca 1935 skierowanym do WOP UWŚI — chociaż nie informowała o potrzebie zawiadamiania władzy szkolnej o podjęciu obowiązków nauczyciela religii przez proboszczów miejscowej parafii. Tamże, sygn. 165, k. 126.

oraz takie wymagania stawiane osobom uczącym religii (nie tylko w województwie, ale także w innych regionach Polski) należy łączyć z prowadzoną przez sanację walką z Kościołem rzymskokatolickim, zwłaszcza w pierwszej połowie lat 30., o oblicze ideowe i charakter szkolnictwa powszechnego.

Rozporządzenie ministra z 11 września 1935 roku⁶¹ dotyczyło składania przysięgi służbowej nauczycieli, zakresu ich obowiązków w czasie odbywania przez uczniów praktyk religijnych w niedziele i święta, przyznawanej nauczycielom zniżki godzin oraz wykonywania zastępstw przez dyrektorów szkół. Zagadnienia te należały do problemów często podnoszonych przez różne gremia śląskie.

Zgodnie z założeniami art. 14 pragmatyki nauczycielskiej z 1 lipca 1926 roku (zaaprobowanej ustawą Sejmu Śląskiego w dniu 19 października 1927 roku), obejmując służbę nauczycielską, nauczyciele stali składali przysięgę służbową, a nauczyciele tymczasowi — przyrzeczenie służbowe. Daty ich złożenia ustalała władza w piśmie nominacyjnym dla nauczyciela tymczasowego i w dekreście ustalenia dla nauczyciela stałego. Rozporządzenie z 1935 roku stanowiło w tej kwestii, że kadra pedagogiczna, która tę przysięgę bądź przyrzeczenie złożyła przed 28 października 1933 roku, została z tego zobowiązania — dotyczącego wszystkich funkcjonariuszy państwowych w Polsce — zwolniona. Na podstawie orzeczenia Najwyższego Trybunału Administracyjnego przyjęto, że „kategoryczny obowiązek nauczycieli do złożenia przysięgi służbowej wynikał z brzmienia przepisów pragmatycznych”⁶². Tekst przysięgi lub przyrzeczenia, zwany w latach 30. rotą, regulowało rozporządzenie ministra z 22 grudnia 1926 roku (przyjęte w województwie śląskim⁶³), uzupełnione rozporządzeniem z 11 września 1936 roku⁶⁴. Rota składana była przez funkcjonariuszy państwowych w języku państwowym, jako akt „urzędowania wewnętrznego”⁶⁵. Jej tekst dla nauczycieli duchownych i osób bezwyznaniowych regulowały w latach 30. odrębne przepisy⁶⁶. Opuszczenie w niej słów: „Przysięgam Panu Bogu Wszech-

⁶¹ DzUPR 1936, nr 77, poz. 542 (Dz.Urz.MWRiOP 1936, nr 10, poz. 192) i Gaz.Urz.-DAS 1936, nr 12, poz. 262. Rozporządzenia Rady Ministrów z 12 października 1934 roku o dodatkach służbowych z tytułu zatrudnienia w niedziele i święta (przynającego nauczycielom dodatek w wysokości 1/30 miesięcznego wynagrodzenia, dzień wolny bądź specjalny dodatek) w województwie śląskim nie przyjęto. Por.: DzUPR 1934, nr 97, poz. 885.

⁶² *Stosunki służbowe nauczycieli. Zbiór przepisów obowiązujących w zakresie stosunków służbowych nauczycieli*. Opracowali: S. Marszałek, W. Wilamowski, J. Wójcik. Warszawa 1938, s. 114.

⁶³ DzUPR 1926, nr 131, poz. 787 (Dz.Urz. MWRiOP 1927, nr 1, poz. 26) i Dz.Urz.WOP 1928, dodatek do nr 7/8, poz. 135.

⁶⁴ DzUPR 1936, nr 73, poz. 542 i Gaz.Urz.-DAS 1936, nr 12, poz. 262.

⁶⁵ *Stosunki służbowe...*, s. 115; ustawa z 31 lipca 1924 roku o języku państwowym. DzUPR 1924, nr 73, poz. 724.

⁶⁶ Były to: okólnik ministra z 19 lutego 1930 roku (Dz.Urz.WOP 1930, nr 3, poz. 45), przedrukowany także przez „Miesięcznik Kościelny” 1930, nr 7, poz. 84, oraz pismo Ministerstwa

mogącemu” i „Tak mi dopomóż Bóg”, i zastąpienie ich zwrotem: „Tak, przyrzekam”, uznane zostało przez zwolenników katolicyzmu szkolnictwa górnośląskiego za działania sprzeczne z aktualną linią wychowania, realizowaną w szkolnictwie na polskim Górnym Śląsku.

Redakcja „Gościa Niedzielnego” szczególnie kwestionowała zasadność tego typu roty i możliwości podejmowania w ogóle pracy w szkolnictwie śląskim przez osoby bezwyznaniowe. Dla uzasadnienia swych wywodów powoływała się na nieuchylone przepisy prawa pruskiego, a odpowiedzialnością za wydanie zarządzenia obwiniała inspektorów i wizytatorów, czyli urzędników administracji szkolnej I stopnia, pozostających członkami Związku Nauczycielstwa Polskiego. W ich światopoglądzie i podejmowanych przez nich działaniach dostrzegała przyczynę występujących napięć na linii: państwo—Kościół⁶⁷; utożsamiała ich z osobami zajadłe walczącymi z wartościami religijnymi i kościelnymi, żądającymi usunięcia napisów „katolicka” z szyldów i pieczęci szkół⁶⁸.

Pismo Ministerstwa z 16 lutego 1938 roku w sprawie bezpłatnej praktyki wliczonej do czasokresu wymaganego do ustalenia⁶⁹, czyli do uzyskania przez nauczycielstwo określonych świadczeń wynikających z założeń pragmatyki, postanawiało, że pracą uprawniającą nauczyciela do tegoż ustalenia pozostawała służba w szkołach państwowych, publicznych i prywatnych w wymiarze co najmniej 14 godzin tygodniowo. Natomiast rozporządzenie ministra z 10 marca 1938 roku, dające kuratorom i inspektorom prawo do przenoszenia nauczycieli stałych i tymczasowych do szkolnictwa powszechnego, przyjmowało, że „względy wyższej rangi, czyli zmiany w strukturze szkolnictwa, są ważniejsze w służbie nauczycielskiej niż indywidualne możliwości”⁷⁰. Prawnie

z 14 marca 1935 roku nr BP 4757, podpisane przez dyrektora Biura Personalnego J. T. Lipkę i nakazane do wykonania w województwie śląskim przez naczelnika WOP T. Kupczyńskiego pismem z 17 maja 1935 roku. Por. *Stosunki służbowe...*, s. 115.

⁶⁷ Por. wypowiedź biskupa śląskiego ks. S. Adamskiego z 16 maja 1934 roku na Zjeździe Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych. Aarch.Kat., KBA, sygn. 164, k. 207; list biskupa śląskiego do ks. biskupa T. Łukomskiego. Ibidem, sygn. 165, k. 98–99; notatka z konferencji biskupa śląskiego z wojewodą Grażyńskim z 26 października 1935 roku. Ibidem, sygn. 96, k. 104; J. Macała: *Zaangażowanie polityczne duchowieństwa śląskiego w latach 1926–1939*. W: *Duchowieństwo śląskie wobec przemian społeczno-kulturowych w XIX i w pierwszej połowie XX wieku. Materiały sesji historycznej zorganizowanej w Warszawie 7 listopada 1995 roku*. Red. W. Musiałik, J. Myszor. Warszawa 1995, s. 95.

⁶⁸ W sprawie przysięgi służbowej składanej przez osoby bezwyznaniowe. „Gość Niedzielnny” 1935, nr 24, s. 336–377.

⁶⁹ Pismo to adresowane było do kuratorium w Wilnie, ale miało też adnotację: „Do naczelnika WOP UWŚl w Katowicach — do wiadomości i zastosowania w województwie śląskim z dniem 25 II 1938 roku”. *Gaz.Urz.-DAS* 1938, nr 5, poz. 119.

⁷⁰ Rozporządzenie ministra z 10 marca 1938 roku o zmianie rozporządzenia ministra z 28 lutego 1933 roku w sprawie wykonania postanowień art.: 3, 25 i 51 ustawy z dnia 1 lipca 1926 roku o stosunkach służbowych. *Dz.Urz.MWRiOP* 1938, nr 3, poz. 60 i *Gaz.Urz.-DAS* 1938, nr 4, poz. 84.

więc sankcjonowało przenoszenie nauczycieli z różnych przyczyn — także z powodu nierespektowania przez nich miejscowych zwyczajów, tłumacząc je zmianami organizacyjnymi.

Szczególnie ważne znaczenie miała dla śląskiego szkolnictwa powszechnego i nauczycieli w nim zatrudnionych ustawa Sejmu RP z 9 kwietnia 1938 roku⁷¹. Znosiła ona tzw. odrębności śląskie, tj. tytuły rektorów i konrektorów, przysługujące niektórym nauczycielom likwidowanych szkół wydziałowych, oraz moc prawną ustawy Sejmu Śląskiego z 26 marca 1926 roku, ograniczającą prawo do wykonywania pracy w zawodzie nauczycielskim kobietom zamężnym (stąd popularnie nazywano ją ustawą celibatową⁷²), poprzez uchylenie art. 97a rozporządzenia prezydenta z 28 października 1933 roku. Ustawa ta, wprowadzona ze względu na oszczędności budżetowe oraz ze względu na zasadność zatrzymania tradycyjnych ról przypisanych kobiecie Górnoślązaczce, nawiązująca do postanowień pruskiego ministra z 1898 roku i zatwierdzona w 1933 roku przez Najwyższy Trybunał Administracyjny oraz prezydenta Rzeczypospolitej w 1933 roku⁷³, nie spełniła pokładanych w niej nadziei. Nie zdołała ona też zahamować nowych tendencji wkraczających do życia dość konserwatywnej społeczności górnośląskiej. Mimo wielorakich protestów została zatwierdzona przez prezydenta w 1933 roku, tj. w czasie wdrażania na obszar autonomicznego województwa śląskiego przez wojewodę śląskiego (jako Przewodniczącego Śląskiej Rady Wojewódzkiej) wbrew woli Sejmu Śląskiego ogólnopolskiej ustawy z 11 marca 1932 roku dotyczącej reformy szkolnictwa polskiego⁷⁴.

Okólnik nr 102 ministra z 23 listopada 1937 roku⁷⁵ dotyczący możliwości karania nauczycieli za niektóre przestępstwa wskazane w przepisach pragmatycznych potwierdzał jedynie wcześniej wydane przepisy. Według postanowień w nim zawartych, „osoby karane sądownie za działalność na szkodę państwa, za przestępstwa popełnione z chęci zysku lub przeciw obyczajności publicznej”, nie mogły być zatrudniane w szkolnictwie. WOP UWŚl otrzymał od władz i administracji centralnej listy osób wydalonych bądź zwolnionych ze

⁷¹ DzURP 1938, nr 27, poz. 243 i Gaz.Urz.-DAS 1938, nr 4, poz. 83. Upoważniała ona również ministra do ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z 1 lipca 1926 roku ze zmianami wprowadzonymi do niej po 9 listopada 1932 roku. Aktu takiego nie wydano, mimo że projekt ustawy o stosunkach służbowych stanowił przedmiot obrad Senatu RP w dniu 23 marca 1938 roku (Sprawozdanie..., 23 pos. IV SŚl z 23 marca 1938 roku, ł. 71). Z polecenia ministra W. Świątosławskiego wszystkie te przepisy wydano drukiem; por. *Stosunki służbowe...*

⁷² DzUŚl 1926, nr 23, poz. 39.

⁷³ Por. J. Syska: *Z walki o Śląsk i szkołę powszechną*. Katowice 1975, s. 102; przypis 37; D. Kałwa: *Model kobiety aktywnej na Górnym Śląsku (na przykładzie województwa śląskiego 1922—1939)*. W: *Działalność społeczno-narodowa i polityka kobiet na Górnym Śląsku w XX wieku*. Red. H. Karczyńska. Opole 1997, s. 65.

⁷⁴ Sprawozdania..., 28 i 29 pos. III SŚl z 10 i 22 marca 1933 roku.

⁷⁵ Gaz.Urz.-DAS 1938, nr 1, poz. 4.

służby nauczycielskiej, nie posiadających jednocześnie prawa do podjęcia obowiązków służbowych w żadnej polskiej szkole. Był także zobowiązany do sporządzania takich list i wysyłania ich do Ministerstwa⁷⁶.

Prezentowane przepisy pragmatyki nauczycielskiej, będące uzupełnieniem bądź poszerzeniem przepisów pragmatycznych z 1933 roku, wprowadzane do szkolnictwa autonomicznego województwa śląskiego przez wojewodę, oraz założenia ustawy z 11 marca 1932 roku, dotyczącej reformy szkolnictwa, spowodowały, że w końcu lat 30. kadra pedagogiczna szkolnictwa powszechnego tego terenu — mimo obowiązujących nadal zasad autonomii — podlegała (tak jak i szkolnictwo) takim samym przepisom, jak i polskie nauczycielstwo pracujące na terenie Rzeczypospolitej. Wprowadzając stopniowo nowe przepisy, eliminowano jednocześnie pozostałości prawa pruskiego i śląskiego, a tym samym dokonywano i w tej dziedzinie unifikacji i integracji ziemi śląskiej z macierzą.

⁷⁶ AP Kat. UWŚl, WOP, sygn. 724, k. 39.